

MONITUM AD HOMILIAM IN LOCUM ILLUM JEREMIÆ,

[157] Testificatur Savilius se incidisse in quamdam Interpretationem sive Expositionem Chrysostomi in Jeremiam prophetam. Qua de re hoc ille monitum dedit in fine notarum in Isaïæ capita octo, pag. 136.

« Præter hosce in libros Veteris Testamenti Commentarios exstat passim in Bibliothecis Græce manuscripta ἐρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἱερεμίαν, Chrysostomo adscripta : ejus apographum ex Bibliotheca Bavarica descriptum in manibus habemus, ne luce quidem, nedum tanto auctore dignum opusculum, sed nugas meras et quisquillas. Ne quis tamen in eas incidens, aliquid se magnum, aut nobis non visum reperisse putet, ecce tibi hujus præclaræ Expositionis initium :

Τὸν μὲν χρόνον, καθ' ἣν προεφήτευσεν ὁ μακάριος Ἱερεμίας, καὶ ἀπὸ ποίου βασιλέως ἤρξατο, καὶ εἰς ποῖον προφητεύειν (fortassis ἐπαύσατο), ἐντεῦθεν ἔστι μαθεῖν. Πᾶσαν δὲ προφητείαν κατὰ τῶν δύο ποιεῖται φυλῶν, ἤδη τῶν δέκα αἰχμαλώτων γενομένων ὑπὸ τοῦ Ἀσσυρίου. Ποικίλην δὲ τινὰ τὴν προφητείαν ἔστιν

Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ προφήτου Ἱερεμίου, « Κύριε, οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, οὐδὲ ἄνθρωπος πορεύσεται, καὶ κατορθώσει τὴν πορείαν αὐτοῦ^a. »

—

α'. Τῆς ὁδοῦ ταύτης τῆς αἰσθητῆς καὶ λεωφόρου τὰ μὲν ἔστιν ὕπτια καὶ λεία, τὰ δὲ προσάντη καὶ τραχύτερα· οὕτω δὲ καὶ τῶν θείων Γραφῶν τὰ μὲν ἔστιν αὐτόθεν πᾶσιν εὐσύνοπτα, τὰ δὲ πλείονος ἐξεργασίας καὶ πόνου δεόμενα. Ἄλλ' ὅταν μὲν ἰσόπεδον καὶ λείαν ὀδεύωμεν ὁδὸν, οὐ πολλῆς ἡμῖν δεῖ ἀκριβείας· ὅταν δὲ ὕπτιαν καὶ στενήν καὶ πρὸς αὐτὴν ἀνατεινομένην τὴν ἀκρώρειαν, καὶ ὑπὸ κρημνῶν ἐκατέρωθεν ἀπειλημμένην, [158] νηφούσης ἡμῖν δεῖ ψυχῆς καὶ διεγρηγερμένης, τῆς δυσχωρίας ῥαθυμεῖν οὐκ ἐπιτρεπούσης. Κἂν γὰρ μικρὸν τις παραβλέψῃ, μόνου τοῦ ποδὸς ὀλισθήσαντος. ἅπαν τὸ σῶμα κατακρημνίζεται, κἂν εἰς φάραγγας κατακύψῃ κάτω, σκοτοδίνῳ^b κατεχόμενος καταφέρεται. Οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν θείων Γραφῶν τὰ μὲν εὐκόλα καὶ ῥάδια τῶν νοημάτων, καὶ ἀπονητὶ διοδεῦσαι ἐνι, τὰ δὲ τραχύτερα καὶ προσάντη οὐχ ὁμοίως εὐπορον διαθεῖναι. Διὸ νήφειν ἅπαντας δεῖ καὶ ἐγρηγορέναι, ὅταν τοιαῦτα διαβαίνωμεν χωρία, ὥστε μὴ περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμῖν γενέσθαι τὸν κίνδυνον. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποτὲ μὲν ἐν τοῖς εὐκολωτέροις ὑμᾶς ἐγυμνάζομεν^c, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὰ δυσκολώτερα ἄγομεν, ἵνα καὶ τὸν πόνον ὑμῖν παραμυθησώμεθα, καὶ τὴν ῥαθυμίαν ἐκβάλωμεν. Ὡσπερ γὰρ οἱ διαπαντὸς εὐκολίας ἀπολαύοντες, χαυνότεροι γίνονται· οὕτως οἱ διηνεκῶς πρὸς τραχύτερα ἐλκόμενοι, πρὸς τὸν πόνον

ἀπογινώσκουσι. Δεῖ τοίνυν ἀναμεμίχθαι τὸ τῆς διδασκαλίας εἶδος, καὶ νῦν μὲν τοῦτο, νῦν δὲ ἐκεῖνο μεταχειρίζειν, ὥστε μήτε χαλασθαι πέρα τοῦ μέτρου τὴν διάνοιαν ἡμῖν, μήτε διατεινομένην ὑπὲρ τὸ δέον διαβῆγγυσθαι πάλιν πρὸς τὸν πόνον ἀπαγορεύουσιν. Διὰ τοῦτο πρώην ὑμῖν περὶ Παύλου καὶ Πέτρου διαλεχθέντες, καὶ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ γενομένης αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους ἀμφισθητήσεως, καὶ τὴν δοκοῦσαν ἐκείνων εἶναι μάχην πάσης εἰρήνης χρησιμωτέραν ὑμῖν ἀποδείξαντες, καὶ ἐπὶ τὴν ὕπτιαν ἐκείνην καὶ τραχείαν ἀγαγόντες ὁδὸν, ἐπειδὴ πεπονηκότας εἶδομεν, τῇ μετ' ἐκείνην ἡμέρᾳ πρὸς ἑτέραν εὐκολωτέραν ἐχειραγωγοῦμεν ὑπόθεσιν, τοῦ μακαρίου Εὐσταθίου τὰ ἐγκώμια διηγούμενοι, καὶ μετ' ἐκείνον τοῦ γενναίου μάρτυρος Ῥωμανοῦ τοὺς ἐπαίνους διεξιόντες, ὅτε δὲ καὶ λαμπρότερον ἡμῖν τὸ θέατρον γέγονε, καὶ πλείων ὁ κρότος, καὶ μείζων ὁ θόρυβος. Καθάπερ γὰρ τις καμῶν, εἶτα εἰς λειμῶνα εἰσελθὼν, γάννυται καὶ διαχεῖται, τραχὺ μὲν ὀρῶν οὐδὲν οὐδὲ ἐπίπονον, ἀνεσιν δὲ καὶ τέρψιν καὶ ψυχαγωγίαν πολλήν· οὕτω καὶ ὑμεῖς μοι διέχεισθε τότε^d ἀπὸ γὰρ τῶν πόνων καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀκροάσεως ἐκείνης, ὥσπερ εἰς λειμῶνα εἰσελθόντες τῶν μαρτύρων τὰ ἐγκώμια, μετὰ πολλῆς τῆς ἀδείας τῆς τέρψεως ἐνεφορεῖσθε ἐκείνης. Οὐδὲ γὰρ λαβαὶ καὶ ἀντιλαβαὶ ἦσαν τότε, οὐδὲ παλαίσματα καὶ διαδύσεις^e, ἀλλ' οὐδενὸς ἀντικρούοντος, ἀφετος καθ' ἑαυ-

^a In titulo post πορείαν αὐτοῦ Savil. addit καὶ κατευθύνει τὴν ὁδὸν αὐτοῦ.

^b Ibidem mss. σκότει δεινῶ.

^c Ἄλλ' γυμνάζομεν, teste Savil. Paulo post ms. τὸν πόνον ὑμῶν παραμυθησώμεθα.

^d Unus μοι ἐδοκεῖσθε διαχεῖσθαι τότε, non male; alter μοι ἐδοκεῖσθε τότε.

^e Unus διαλύσεις.

DOMINE, NON EST IN HOMINE VIA EJUS, ETC.

ιδεῖν. Τοῦτο μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν παλαιῶν παραδειγμάτων αὐτοῦ (fortassis αὐτοῦς) ἐλέγχει, ὡς ἔταν λέγει, Ἰδοὺ τὰς ὁδοὺς σου ἐν τῷ πολυανδρίῳ, καὶ τὰ ἐξῆς. »

Hæc de hujusmodi Commentariis, qui consulto prætermisisti sunt. Hæc autem homilia in locum Jeremiæ optimæ notæ est, suisque se indiciis prodit esse Chrysostomi. Nam sub initium ait se nuper de Petri et Pauli controversia egisse, posteaque se beati Eustathii præconia sermone complexum esse, atque deinde S. Romani martyris laudes percurrisse: queis indicatur hanc concionem secundum illas omnes habitam fuisse. In nulla porro earum anni nota vel minima comparet. Idque solum novimus, eas omnes Antiochiæ habitas fuisse. Agitur hic de illo versiculo Jeremiæ, *Domine, non est in homine via ejus, neque homo ibit, et diriget gressum suum*. Ex quibus verbis quidam occasionem captabant liberi tollendi arbitrii. Hos pro virili confutat S. doctor.

Interpretatio Latina est Frontonis Ducæi.

IN LOCUM ILLUM PROPHETÆ JEREMIÆ, DOMINE, NON EST IN HOMINE VIA EJUS, NEQUE HOMO IBIT, ET DIRIGET GRESSUM SUUM (a) (Jer. 10. 23).

1. Hujus sensibilis publicæque viæ partes quædam planæ quidem sunt ac læves, quædam vero præruptæ atque asperæ; sic et Scripturæ sacræ partes aliæ sunt ex se omnibus intellectu faciles, aliæ majorem diligentiam ac laborem requirunt. Ac nos quidem, cum per planitiem lævemque viam incedimus, necesse non est, ut admodum attenti simus: cum vero per asperam et angustam, quæque se ad ipsum montis cacumen extendat, et præcipitiis undique circumclusa sit, tum vigili mente nobis opus est, cum loci difficultas torpere non sinat. Quantumvis enim modice quis negligenter aspiciat, si solum pes prolabatur, totum corpus in præceps ruit, et si in vallem capite inclinato despexerit, tenebricosa correptus vertigine deturbatur. Sic et in Scriptura divina quædam faciles sunt ac planæ sententiæ, quas sine labore licet percurrere: quædam asperiores et præruptæ, quas non ita facile fuerit permeare. Propterea vigiles et attentos esse cunctos oportet, dum ejusmodi loca percurrimus, ne in summum salutis discrimen veniamus. Idcirco nos interdum in facilioribus vos exercemus, nonnumquam ad difficiliora deducimus, ut et laborem levemus, et negligentiam excutiamus. Ut enim qui semper facilitatem experiuntur, remissiores fiunt: ita

qui perpetuo ad asperiora pertrahuntur, animum labore defatigati despondent. Quocirca mixtum esse oportet doctrinæ genus, et nunc quidem hoc, nunc autem illud tractare, ut neque mens ultra modum relaxetur, neque rursus plus quam par est intenta frangatur, et laboribus defatigata deficiat. Propterea nuper cum de Petro et Paulo disseruissemus (Tomo III, col. 371 sqq.), et de exorta inter ipsos Antiochiæ controversia, pugnamque illam, quæ inter eos esse videbatur, pace quavis utiliore vobis ostendissemus, cumque ad præruptam et asperam vos illam viam deduxissemus: quoniam defatigatos vidimus, sequenti die ad aliud argumentum vos traduximus, dum beati Eustathii præconia narravimus, et post illum generosi martyris Romani laudes percurrimus (a), cum illustrius nobis factum est theatrum, amplior applausus, ac major strepitus acclamantium. Ut enim si quis ubi defessus fuerit, deinde in pratum ingrediatur, gaudet, ac delectatur, dum nihil asperum, nihil molestum intuetur, sed recreationem, voluptatem, ac delicias multas: sic et vos tum temporis affecti eratis, dum post labores illos ac difficultates concionis illius, tamquam in pratum quoddam in martyrum laudes ingressi, multa cum tranquillitate illis vos deliciis explevistis. Non enim tum erant pre-

(a) Collata cum Cod. Reg. 2343, et cum Colbertinis 1930 et 2715. In titulo post has voces, *gressum suum*, hæc addit Savilius, *et diriget viam ejus*.

(a) Panegyrici de S. Eustathio et de S. Romano sermones Tomo II vide.

hensiones ac mutui nexus, neque luctæ ac declinationes (a), sed, nemine oblucente, sola expedita, soluta et libera oratio decertabat. Idcirco autem et illustrior erat, et sacris conventibus aptior, majoremque laudem reportabat. Cum enim ea, quæ dicuntur, cum facilitate mens auditorum assequitur, multa voluptate perlusa, ad acclamationem et laudem oratoris excitatur. Quando igitur abunde vos his diebus recreavimus, neque molestum aut grave quidquam vestræ objecimus caritati, age rursus hodie vos ad priorem exercitationem traducamus, et ad illa Scripturæ difficilia loca, quæ multa indigent animadversione, transferamus, non ut labore vos affligamus, sed ut exerceamus, quo possitis hæc etiam loca cum securitate percurrere. Ut ergo tum temporis initio quidem pugna quædam esse ac contentio videbatur apostolorum, postquam autem seopulos illos conscendimus, sursum deinde Spiritus fructum aspeximus, caritatem, gaudium, pacem (Gal. 5. 22), et neque inanis, neque supervacaneus fuit labor noster, sed in lætitiâ desiit: sic et hodie vestrarum precum subsidio fretus futurum confido, ut, si patienter et multa cum tolerantia propositum nobis iter conficiamus, atque ad ipsum cacumen ascendere possimus, illic omnia plana, lævia, pronaque reperiamus. Quid igitur jam nobis est propositum? Quod hodie ex propheta lectum est: *Domine, non est in homine via ejus, neque ibit homo, et diriget gressum suum* (Jer. 10. 23). Quæstio quidem hæc est: vos vero, ut studium tunc adhibuistis, ita nunc diligenter attendite: neque enim illa minor est hæc quæstio, sed majorem curam requirit. Quid ita? Quoniam illa quidem Petri et Pauli, quæ videbatur esse controversia, nec tamen erat, non ita multis nota erat, unde nec illam ignorantiam verisimile fuit multum invecturam detrimentum: hæc autem sententia circumfertur ubique, in domibus, in foris, in pagis, in urbibus, in terra, in mari, in insulis: et quocumque te contuleris multos audies, qui hæc dicunt: Scriptum est, *Non est in homine via ejus*: neque solum hanc sententiam didicerunt, sed alias etiam similes huic annectunt, *Non est volentis, neque currentis* (Rom. 9. 16); et post illud rursus, *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam* (Psal. 126. 1): id porro faciunt, quod ex Scriptura divina depromptum negligentia suæ velamen obtendant, et salutem spemque nostram his verbis conentur infringere. Nihil enim aliud per hæc volunt efficere, nisi, in potestate nostra nihil solum esse. Actum est de rebus nostris: frustra regni cælorum promissio, frustra minæ gehennæ, frustra leges, pœnæ, supplicia, et consilia.

2. *Omni aœndi potestate sublata nullum meritum, nullum demeritum.* — Quid enim attinet alicui consilere, cum nihil in ejus situm sit potestate? aut quid opus est ei promittere, qui omni sit rerum gerendarum facultate privatus? Neque is qui recte se gesserit, dignus est laude, neque qui deliquerit, pœnæ

(a) Alludit hic Chrysostomus ad ludos publicos, quibus admodum addicti erant Antiocheni.

obnoxius ac supplicio, nisi arbitrii nostri fuerint quæ sunt agenda. Quod si fuerit hoc hominibus persuasum, nemo jam amplius virtutem amplectetur, nemo a vitio declinabit. Nam si, dum singulis diebus personant aures hominum vocibus nostris de gehenna, dum verba facimus de regno cælorum, dum intolerabiles pœnas et præmia, quæ humanum excedunt intellectum, proponimus, dum consulimus, dum ehortamur, dum omnem orationem admovemus, ægre tamen adducuntur quidam, ut sudores pro virtute suscipiant, ægre a peccatorum voluptatibus avocantur: si hanc etiam sacram abruperis ancoram, nonne integra navis submergetur, et omnes penitus fluctibus absorpti peribunt, multaque quotidie fient naufragia? Nihil enim plane, nihil ita contendit diabolus, ut animæ humanæ persuadere, neque in peccatis eam suppliciis obnoxiam, neque laudibus et coronis esse dignam in recte factis, ut et studiosorum manus dissolvat, et animi alacritatem restinguat, et eorum qui animum despondent incuriam foveat, ac negligentiam augeat.

Libertas actionum humanarum. — Quocirca diligenter iis, quæ dicuntur, attendendum est. Præcipitium est utrinque ac fovea locus iste, nisi caute legatur. Quid enim dicemus? an prophetam esse mentitum? At periculosum est? non enim mentitur propheta, utpote qui Dei voces proloquatur. Non ergo mentitus est propheta? proinde non sunt in nostra potestate, quæ agere debemus? Imo et in nostra potestate sita sunt quæ agere debemus, et propheta mentitus non est: et horum utrumque probabimus, si attentas aures præbueritis. Propterea namque præcipitium utrinque objectum ostendi, ut vigiles et attentis propositum nobis iter conficiamus. Non enim hunc locum tantum excutiemus, *Non est in homine via ejus*; sed et contextus omnem seriem, et pro quibus dicta sint illa, a quo, ad quem, quam ob causam, quando, et quomodo. Non enim dicere sufficit aliquid in Scriptura scriptum reperiri, neque temere avulsa ac discerpta divinitus inspiratæ Scripturæ membra nuda et a reliquo textu serieque sermonis sejuncta sumere, ac nimia licentia confidentiaque ipsis illudere. Sic enim prava dogmata multa in nostram hanc ætatem invecta sunt, dum negligentioribus persuasit diabolus, ut oblique distorta testimonia Scripturæ proferrent, vel additis subtractisque nonnullis tenebras veritati offunderent. Non ergo sufficit dicere, scriptum esse in Scriptura, sed totam seriem legi oportet: quandoquidem si continuitatem et cognationem, quæ inter se connexa sunt, interrumpere vellemus, ita multa prava dogmata orientur. Enimvero in Scriptura scriptum est: *Non est Deus* (Psal. 15. 4); et, *Avertit faciem suam, ne videat in finem*: et, *Deus non requiret* (Psal. 10, secundum Hebr. v. 11. 13). Num igitur, dic, quæso, non est Deus? neque respicit ea quæ in terris sunt? quis hoc ausit dicere vel audire? Scriptum tamen est in Scriptura: sed disce, quo pacto sit scriptum. *Dixit insipiens, in corde suo, Non est Deus.* Non Scripturæ suffragium est et

τὸν ὁ λόγος ἠγωνίζετο, ἀπολελυμένος καὶ ἐλεύθερος ὢν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ λαμπρότερος ἦν καὶ πανηγυρικώτερος, καὶ πλειόνων ἀπέλαυεν ἐπαίνων. Ἡ γὰρ διάνοια τῶν ἀκροατῶν, ὅταν μετ' εὐκολίας τοῖς λεγομένοις παρακολουθῆ, πολλῆς ἀνέσεως ἀπολαύουσα, προθυμότερον πρὸς τὸν ἔπαινον τοῦ λέγοντος διεγείρεται. Ἐπεὶ οὖν ἰκανῶς ὑμᾶς ἀνεκτησάμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, οὐδὲν ἐπίπονον καὶ τραχὺ πρὸς τὴν ὑμετέραν κινήσαντες ἀγάπην, φέρει δὴ τήμερον ὑμᾶς πάλιν ἐπὶ τὴν προτέραν ἀγάγωμεν γυμνασίαν, [159] πρὸς τὰ ἐπιπονώτερα τῶν Γραφῶν καὶ πολλῆς δεόμενα συνέσεως χειραγωγοῦντες ὑμᾶς, οὐχ ἵνα συντριψίωμεν τῷ καμάτῳ, ἀλλ' ἵνα γυμνάσωμεν εἰς τὸ δύνασθαι καὶ ταῦτα μετὰ ἀσφαλείας διαβαίνειν τὰ χωρία. Ὡσπερ οὖν τότε παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἐδόκει μάχη τις εἶναι καὶ φιλονεικία τῶν ἀποστόλων, ἐπειδὴ δὲ ἀνέβημεν τοὺς σκοπέλους ἐκείνους, εἶδομεν ἄνω λοιπὸν τὸν καρπὸν τοῦ Πνεύματος, ἀγάπην, χαρὰν, εἰρήνην, καὶ οὐ μάταιος ἡμῖν οὐδὲ περιττὸς ὁ πόνος ἐγένετο, ἀλλ' εἰς εὐφροσύνην κατέληξεν· οὕτω καὶ σήμερον προσδοκῶ ταῖς εὐχαῖς ταῖς ὑμετέραις, ἂν μετὰ καρτερίας καὶ πολλῆς τῆς ὑπομονῆς τὴν προκειμένην ἡμῖν διανύσωμεν ὁδὸν, καὶ ἐπὶ τὴν κορυφὴν αὐτὴν ἀναβῆναι δυνηθῶμεν, ἰσόπεδα καὶ λεία καὶ ὑπτία πάντα εὐρήσειν ἐκεῖ. Τί ποτ' οὖν ἐστι τὸ προκειμένον ἡμῖν νῦν; Τὸ παρὰ τοῦ προφήτου σήμερον ἀνγλωσθέν· *Κύριε, οὐκ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνθρώπος πορεύσεται, καὶ κατορθώσει τὴν πορείαν αὐτοῦ.* Τὸ μὲν ζήτημα τοῦτο· ὑμεῖς δὲ, ὡσπερ τότε παρέσχετε τὴν σπουδὴν, καὶ νῦν συντείνετε ἑαυτοὺς· οὐδὲ γὰρ τοῦτο ἕλαττον ἐκείνου τὸ ζήτημα, ἀλλὰ καὶ πλείονος δεῖται φροντίδος. Τί δὴ ποτε; Ὅτι ἡ μὲν Παύλου καὶ Πέτρου δοξαῖσα μὲν εἶναι διαφορὰ, οὐκ οὕσα δὲ, οὐ πολλοῖς γνώριμος ἦν, ὅθεν οὐδὲ πολλὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰκὸς ἦν γενέσθαι τὴν βλάβην· αὕτη δὲ ἡ ῥῆσις πανταχοῦ περιφέρεται, ἐν οἰκίαις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν χώραις, ἐν πόλεσιν, ἐν γῆ καὶ θαλάττῃ καὶ νήσοις· καὶ ὅπου περ ἂν ἀπέλθης, ἀκούσῃ ταῦτα λεγόντων πολλῶν· *Γέγραπται, Οὐκ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ὁδὸς αὐτοῦ.* Οὐ ταύτην δὲ μόνον μεμελετήκασι τὴν ῥῆσιν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρας πρὸς ταύτην συνείρουσι^α τοιαύτας, ὅτι *Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος· καὶ μετ' ἐκεῖνο πάλιν, Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μίτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν.* Τοῦτο δὲ ποιοῦσι, τῆς οἰκειᾶς ῥαθυμίας προκαλύμματα^β τὰς θείας Γραφᾶς προβαλλόμενοι, καὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν καὶ τὴν ἐλπίδα διὰ τούτων διορύττειν ἐπιχειροῦντες τῶν ῥημάτων. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον κατασκευάζεται βούλονται διὰ τούτων, ἀλλ' ἢ ὅτι οὐδενὸς ἐσμεν κύριοι. Πάντα σίχεται τὰ καθ' ἡμᾶς· εἰκῆ βασιλείας ὑπόσχεσις, εἰκῆ γεέννης ἀπειλῆ, εἰκῆ νόμοι καὶ τιμωρίαι καὶ κολάσεις καὶ συμβουλαί.

β'. Τί γὰρ ἂν τις παραινέσειε τῷ μηδενὸς ὄντι κυρίῳ; τί δὲ ἂν τις ὑπόσχοιτο τῷ πάσης ἐξουσίας ἀπεστερημένῳ; Οὐτε ὁ κατορθώσας ἀξιόξ ἐστὶν ἐπαίνου, οὐτε ὁ διαμαρτῶν ὑπεύθυνος κολάσεως καὶ τιμωρίας, ἂν μὴ ἐφ' ἡμῖν ἢ τὰ πρακτέα. Εἰ δὲ τοῦτο πεισθεῖεν ἄνθρωποι, οὐδεὶς οὐκέτι λοιπὸν οὐκ ἀρετῆς ἀνθῆξεται, οὐ κακίαν φεύξεται^γ. Εἰ γὰρ νῦν καθ' ἐκάστην ἡμέραν περὶ γεέννης ἐνηχοῦντων ἡμῶν, περὶ βασιλείας δια-

λεγομένων, καὶ τὰς κολάσεις τὰς ἀφορήτους καὶ τὰ ἐπαθλα τὰ ὑπερβαίνοντα διάνοιαν ἀνθρωπίνην προτιθέντων, [160] συμβουλευόντων, παρακαλούντων, πάντα κινούντων λόγον, μόλις τινὲς ὑπομένουσι τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς ἰδρωτᾶς, μόλις ἀφίστανται τῆς ἐν τοῖς ἀμαρτήμασιν ἡδονῆς· ἂν καὶ ταύτην ἐκκόψῃς τὴν ἄγκυραν τὴν ἱεράν, οὐχ ὀλόκληρον βαπτισθήσεται τὸ σκάφος, καὶ πάντες οἰχήσονται γενόμενοι τέλειον ὑποθρύχιοι, καὶ πολλὰ ἔσται καθ' ἡμέραν τὰ ναυάγια; Οὐδὲν γὰρ, οὐδὲν οὕτως ἐσπυδακεν ὁ διάβολος, ὡς τοῦτο πείσαι τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὅτι οὕτε ἐν τοῖς ἀμαρτήμασιν ἐστὶν ὑπεύθυνος κολάσεως, οὕτε ἐν τοῖς κατορθώμασιν ἐπαίνων ἀξιὸς καὶ στεφάνων, ἵνα καὶ τῶν σπουδαίων ἐκλύσῃ τὰς χεῖρας, καὶ σθέσῃ τὴν προθυμίαν, καὶ τῶν ἀναπεπτωκότων ἐπιτείνῃ τὴν ὀλιγοψύχην, καὶ αὐξήσῃ τὴν ῥαθυμίαν.

Διὸ χρὴ προσέχειν μετὰ ἀκριθείας τοῖς λεγομένοις. Κρημνὸς ἐκατέρωθεν ἐστὶ καὶ βόθρος, ἂν μὴ νηφόντως ἀναγνῶμεν τὸ ῥητόν. Τί γὰρ εἵπωμεν; ὅτι ἐψεύσαστο ὁ προφήτης; Ἄλλ' ἐπικίνδυνον· προφήτης γὰρ οὐ ψεύδεται· τὰ γὰρ τοῦ Θεοῦ φθέγγεται ῥήματα. Ἄλλ' οὐκ ἐψεύσατο ὁ προφήτης; οὐκοῦν οὐκ ἐφ' ἡμῖν τὰ πρακτέα; Ἄλλὰ καὶ ἐφ' ἡμῖν τὰ πρακτέα, καὶ ὁ προφήτης οὐκ ἐψεύσατο· καὶ ἀμφοτέρωτα ταῦτα παραστήσομεν, ἐὰν προσέχητε. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐκατέρωθεν ἐδειξα τὸν κρημνὸν, ἵνα νηφόντες διανύσωμεν τὴν προκειμένην ἡμῖν ὁδόν. Μὴ γὰρ δὴ τοῦτο μόνον ἐξετάσωμεν, τὸ, *Οὐκ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ὁδὸς αὐτοῦ·* ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἅπασαν, καὶ ὑπὲρ τίνων εἴρηται, καὶ παρὰ τίνος, καὶ πρὸς τίνα, καὶ διὰ τί, καὶ πότε, καὶ πῶς. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ τὸ λέγειν, ὅτι ἐν ταῖς Γραφαῖς γέγραπται, οὐδὲ ἀπλῶς παρασπῶντας ῥήματα καὶ σπαράσσοντας τὰ μέλη τοῦ σώματος τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, ἔρημα καὶ γυμνά τῆς οἰκειᾶς αὐτῶν συναφείας λαθόντας, ἐπ' ἐξουσίας καὶ ἀδείας ἐπηρεάζειν αὐτοῖς. Οὕτω γὰρ πολλὰ δόγματα διεφθαρμένα εἰς τὸν βίον εἰσενήνεκται τὸν ἡμέτερον, τοῦ διαδόλου πείθοντος τοὺς ῥαθυμοτέρους διεστραμμένως^δ ἀπαγγέλλειν τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς κείμενα, ἢ προστιθέντας, ἢ ὑφαιροῦντας ἐπιζοφοῦν τὴν ἀλήθειαν. Οὐ τοίνυν ἀρκεῖ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἐν τῇ Γραφῇ γέγραπται, ἀλλὰ χρὴ καὶ τὴν ἀκολουθίαν ἀναγνῶναι πᾶσαν· ἐπεὶ εἰ μέλλοιμεν διακόπτειν τὴν πρὸς ἄλληλα συνέχειαν αὐτῶν καὶ συγγένειαν, πολλὰ οὕτω τεσθῆσεται πονηρὰ δόγματα. Καὶ γὰρ ἐν τῇ Γραφῇ γέγραπται, ὅτι *Οὐκ ἔστι Θεός, καὶ ὅτι Ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος, καὶ ὅτι Οὐκ ἐκζητήσῃ ὁ Θεός.* Τί οὖν; εἰπέ μοι· οὐκ ἔστι Θεός; Οὐδὲ ἐφορᾷ τὰ κατὰ γῆν πράγματα; Καὶ τίς τοῦτο ἀνάτχοιτο εἰπεῖν, ἢ ἀκοῦσαι; Καίτοι γε ἐν τῇ Γραφῇ γέγραπται· ἀλλὰ μάθε πῶς γέγραπται. *Εἶπε, φησὶν, ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός.* Οὐ τῆς Γραφῆς ἐστὶν ἡ γνώμη καὶ ἡ ψῆφος, ἀλλὰ τῆς τοῦ ἀφρονος διανοίας· οὐ τὰ ἑαυτῆς εἶπεν ἡ Γραφή, [161] ἀλλὰ τὰ ἐτέρου ἀπήγγειλε. Καὶ πάλιν· *Ἐως τίτος παρώξυνεν ὁ ἀσεβὴς τὸν Θεόν; Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἐκζητήσῃ.* Ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, τοῦ μὴ βλέπειν εἰς τέλος.

^α Alii ἀλλὰ καὶ ἑτέρας ταύτη συνείρουσι.

^β Unus προκάλυμμα. Sed Savil. Morel. et omnes mss. προκαλύμματα.

^γ Savil. οὐ κακίας φεύξεται. Sed κακίαν melius.

^δ Duo mss. διεσταλμένως, et sic etiam habet Savil. in marg. Διεσταλμένως ἀπαγγέλλειν esset distinguere vel etiam distorquere.

Καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἀσεβοῦς ἀνθρώπου καὶ διεφθαρμένου κρίσιν καὶ ψῆφον ἐκτίθεται. Οὕτω καὶ ἱατροῖς ἔθος ἐστὶ, τοῖς ὑγιαίνουσι διαλεγόμενοις τὰ τῶν παραπαιόντων καὶ ἐξεστηκότων ἀμαρτήματα λέγειν, ἵνα τούτους ἀσφαλεστέρους ἐργάσωνται. Ἐπεὶ οὖν ὑγεία μὲν ψυχῆς εὐσέβεια, νόσος δὲ ἐσχάτη καὶ ἀρρώστια τὸ τὸν Θεὸν μὴ εἰδέναι, λέγει τὰ ῥήματα τῶν ἀσεβούντων, οὐχ ἵνα ἀκούωμεν ἀπλῶς, ἀλλ' ἵνα φυλαξώμεθα. Λέγει τί εἶπεν ὁ ἄφρων, ἵνα σὺ γένη φρόνιμος, καὶ μὴ δέξῃ τὸ ῥῆμα· λέγει τί εἶπεν ὁ ἀσεβής, ἵνα σὺ φύγῃς τὴν ἀσέβειαν. Οὐ μόνον δὲ τῆς ἀκολουθίας ἐκκόπτειν οὐ χρή, ἀλλὰ καὶ ὑγιῆ προφέρειν αὐτά, καὶ μηδὲν προστιθέναι.

Πολλοὶ γοῦν καὶ ἕτερα τινὰ ἀπὸ τῶν Γραφῶν περιφέρουσι, διεστραμμένως ἀναγγέλλοντες. Γέγραπται γάρ, φησὶν, Εἰ πυροῦσαι, γάμησον· οὐδαμοῦ δὲ τοῦτο οὕτως ἐστὶ γεγραμμένον· ἀλλὰ πῶς εἴρηται, σκόπησον· Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις^a καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστίν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ· εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμείτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι, ἢ πυροῦσθαι. Οὐκ ἐστὶν οὖν ταῦτόν, φησὶ, τὸ, εἰ πυροῦσαι, γάμησον; Μάλιστα μὲν, εἰ καὶ ταῦτόν ἦν τὸ, εἰ πυροῦσαι, γάμησον, οὐκ ἐχρῆν ἀφέντας αὐτοὺς τὴν ὑγιῆ τῆς Γραφῆς ἀπαγγελίαν, διαστρέφειν, καὶ οἰκείοις ῥήμασι προφέρειν τὰ τῆς Γραφῆς νοήματα· νυνὶ δὲ καὶ πολὺ τὸ μέσον εὐρήσομεν. Ἄν μὲν γὰρ ἀπλῶς εἶπῃς, Εἰ πυροῦσαι, γάμησον, πᾶσιν ἔδωκας ἐξουσίαν τοῖς παρθενεύειν προηρημένοις, ἢνίκα ἂν ὑπὸ ἐπιθυμίας ὀχληθεῖεν, τὰς πρὸς τὸν Θεὸν διαλύσαι συνθήκας, καὶ πρὸς τὸν γάμον αὐτομολῆσαι, καὶ τῆς προτέρας ὑποσχέσεως ἐπιλαθέσθαι.

γ. Εἰ δὲ μάθοις, τίσιν ὁ Παῦλος διαλέγεται, ὅτι οὐχ ἅπασιν ἀπλῶς, ἀλλὰ τοῖς οὐδέπω γεγεννημένοις ἐν ὑποσχέσει^b, δυνήσῃ ταύτην τὴν ἐπιθλαβῆ καὶ ὀλέθριον ἀνελεῖν ἐξουσίαν. Λέγω γάρ, φησὶ, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, οὐ ταῖς ὑποσχομέναις χηρείαν, ἀλλὰ ταῖς μήτε τοῦτο, μήτε ἐκεῖνο μηδέπω ψηφισαμέναις, ἀλλ' ἐν μεταίχμιῳ τινὶ τῆς γνώμης ἑκατέρας οὖσαι^c. Οἶον· ἀπέβαλέ τις ἄνδρα, φησὶν· οὕτω κέκρικε παρ' ἑαυτῆ, οὔτε ἐκύρωσεν, εἴτε χηρείαν ἐλέσθαι δέοι, εἴτε δεύτερον ἐπεισαγαγεῖν νυμφίον· ταύτην παραινῶ, φησὶν, ὅτι καλὸν τὸ οὕτως εἶναι· εἰ δὲ μὴ δύναίτο φέρειν τὸ φορτίον, γαμείτω· τὰς μέντοι ἐπιθαλλομένας ἤδη καὶ ἀπογραψαμένας εἰς τὴν τῆς χηρείας ὑπομονήν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν θεμένας συνθήκας, οὐ φησὶ λοιπὸν εἶναι κυρίας τοῦ πρὸς δεύτερον γάμον ἐπανελθεῖν. Διὰ τοῦτο Τιμοθέῳ γράφων περὶ αὐτῶν, οὕτω πῶς φησὶ· Νεωτέρως δὲ χήρας παραιτοῦ. Ὅταν γὰρ καταστρηγιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμείν θέλουσιν, ἔχουσαι [162] κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. Ὁρᾷς πῶς αὐτάς ἐνταῦθα κολάζει καὶ τιμωρεῖται, καὶ φησὶν ὑπευθύνους εἶναι δίκῃ, καὶ κρίματι, ὅτι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν συνθήκας ἠθέτησαν^d, καὶ τὴν ὑπόσχεσιν διεψεύσαντο; Ὡστε ἐκ τούτου δῆλον, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ῥητὸν οὐ πρὸς τὰς ὑποσχομένας εἴρηται. Διὰ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς αὐτὸ χρή προφέρειν, ἀλλ' εἰδέναι καὶ τὰ πρόσωπα, πρὸς ἃ διαλέγονται αἱ Γραφαί.

^a Unus ταῖς ἀγάμοις. Sed alii omnes τοῖς ἀγάμοις, atque ita legitur in Novo Testamento Græco.

^b Unus ἐν ὑποσχέσει.

^c Savil. ἑκατέρας οὖσης, perperam, ut ipse quoque suspicatur, in margineque οὖσαις corrigendum esse notat.

^d Unus cod. συνθήκας ἐπάτησαν. Infra unus διὰ τοῦτο οὐχ ἀπλῶς αὐτά. Paulo post quidam πάλιν ἕτερον περιφέρουσι ῥῆμα, et ibidem αὐτοῦ τὴν συνθήκην. Ἄλλ' ἕτερον οὐκ ἐν τῇ γραφῇ κεῖμενον, ibidemque τοιαῦται κακουργαί.

Πάλιν ἕτερον περιφέρουσι ῥῆσιν, οὐχὶ διαστρέφοντες αὐτῆς τὴν συνθήκην, ἀλλ' ἕτερον οὐκ ἐγγεγραμμένον προστιθέντες. Τοιαῦτη γὰρ ἡ τοῦ διαβόλου κακουργία, ἢ πλεονασμῶ, ἢ ὑφαιρέσει, ἢ διαστροφῇ, ἢ μεταβολῇ τῶν κειμένων τὰ ὀλέθρια εἰσάγειν δόγματα. Τί δὲ τοῦτό ἐστι τὸ ῥῆμα; Ἐμὸν ἐστίν, φησὶ, τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμὸν τὸ χρυσίον· καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δώσω αὐτά^e. Τούτου τὸ μὲν εἴρηται, τὸ δὲ οὐκ εἴρηται, ἀλλ' ἐξωθέν ποθεν προσέρριπται. Τὸ μὲν γάρ, Ἐμὸν τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμὸν τὸ χρυσίον, εἶπεν ὁ προφήτης· τὸ δὲ, ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτά^f, οὐκέτι πρόσκειται, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν πολλῶν ἀμαθίας περιφέρεται. Τίς δὲ καὶ ἐκ τούτου γίνεται βλάβη; Πολλοὶ μισροὶ καὶ γόητες καὶ ἀκόλαστοι, καὶ οὐδὲ τὸν ἥλιον τοῦτον ὀρᾶν ἄξιοι, οὔτε ζῆν, οὔτε ἀναπνεῖν, πολλῆς ἀπολαύουσιν εὐπορίας, ἀνατρέποντες πάντα, οἰκίας χηρῶν ἀρπάζοντες, ὄρφανούς λυμαινόμενοι, τῶν καταδεεστέρων ἐπαιρόμενοι. Βουλόμενος τοίνυν ὁ διάβολος πείσαι τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι πᾶς πλοῦτος ἀνωθέν ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δωρεᾶς, ἴν' ἐκ τούτου πολλὴν βλασφημίαν προστρίψῃται τῷ Δεσπότῃ, ῥῆσιν ἀπὸ τῆς Γραφῆς λαβὼν τὴν λέγουσαν, Ἐμὸν τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμὸν τὸ χρυσίον, ἕτερον τὴν οὐκ οὔσαν ἐν τῇ Γραφῇ προστέθεικε λέγων· Καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δώσω αὐτά. Ὁ δὲ προφήτης Ἀγγαῖος οὐχ οἴτω φησὶν· ἀλλ' ἠνίκα ἐπανῆλθον ἐκ τῆς βαρβάρου γῆς οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τὸν ναὸν ἐμελλον ἀνιστᾶν, καὶ εἰς τὴν προτέραν ἔγειν εὐπρέπειαν, ἐπειδὴ διηπόρουν, πολεμίων περιεστῶτων, πενίας οὔσης πολλῆς, οὐδεμιᾶς οὐδαμῶθεν εὐπορίας φαινομένης, βουλομένοις εἰς χρηστὰς ἀγαγεῖν αὐτοὺς ἐλπίδας καὶ πείσαι θαρρῆν περὶ τοῦ τέλους^g, φησὶν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Ἐμὸν ἐστὶ τὸ ἀργύριον, καὶ ἐμὸν τὸ χρυσίον, καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἢ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην.

Καὶ τί τοῦτο πρὸς τὸ προκείμενον; Ὅτι οὐ δεῖ ἀπλῶς τὰς τῶν Γραφῶν ῥῆσεις παραφέρειν^h, οὐδὲ ἐκκόπτοντας τῆς ἀκολουθίας, οὐδὲ τῆς συγγενείας ἀποσπῶντας, οὐδὲ ἔρημα καὶ γυμνά τὰ ῥήματα τῆς τῶν ἐπομένων ἢ προλαβόντων βοηθείας λαμβάνοντας συκοφαντεῖν ἀπλῶς καὶ ἐπηρεάζειν. [163] Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον, ἐν δικαστηρίῳ μὲν περὶ βιωτικῶν δικαζομένουςⁱ πραγμάτων, ἅπαντα εἰς μέσον προτιθέναι τὰ δικαιώματα, καὶ τόπους καὶ καιροὺς καὶ αἰτίας καὶ πρόσωπα καὶ μυρία παράγειν ἕτερα, περὶ δὲ ζωῆς αἰωνίου προκειμένων ἡμῖν ἀγώνων, ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τὰ ἀπὸ τῶν Γραφῶν παραφέρειν; Καὶ νόμον γὰρ οὐδεὶς ἀναγνώσεται βασιλικὸν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἂν μὴ τὸν χρόνον εἶπῃ, καὶ τὸν θέντα ἐπιδείξῃ, καὶ ὑγιῆ καὶ ὀλόκληρον αὐτὸν παράσχηται, κολάζεται καὶ δίκην δίδωσι τὴν ἐσχάτην· ἡμεῖς δὲ οὐκ ἀνθρώπων νόμον, ἀλλὰ τὸν ἀνωθεν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐνεχθέντα ἀναγινώσκοντες, τσαούτη ῥαθυμίᾳ χρησόμεθα, ὡς μέλη καὶ μέρη παρασπᾶν; Καὶ ποῦ ταῦτα ἀπολογίας ἄξια καὶ συγγνώμης; Τάχα πέρα τοῦ μέτρου ἐξέτεινα τὸν λόγον, ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ἵνα τῆς πονηρᾶς ὑμᾶς ἀπαγάγω συνηθείας. Μὴ τοίνυν ἀποκάμωμεν, ἕως ἂν τὸ τέλος εὕρωμεν· διὰ γὰρ

^e Duo mss. hic et infra δώσω αὐτά.

^f Alii δώσω αὐτά. Ibid. Savil. οὐκέτι προσέθηκεν, sed in marg. πρόσκειται notat. Ibid. Savil. in marg. et duo mss. ἀμαθίας προφέρεται.

^g Alii ὑπὲρ τοῦ τέλους.

^h Savil. in marg. παραφέρειν.

ⁱ Unus habet δικαζομένων.

sententia, sed animi insipientis: non dixit quæ sua sunt Scriptura, sed quæ sunt alterius denuntiavit. Et rursus: *Usquequo irritavit impius Deum? Dixit enim in corde suo, Non requiret. Avertit faciem suam, ne videat in finem (Psal. 10. 13 et 11)*. Et hic rursus hominis impii ac scelesti iudicium et sententiam proponit. Ita quoque medici facere solent, insanorum et amentium peccata sanis ac valentibus narrant, ut cautiores istos reddant. Cum igitur sanitas animæ sit pietas, morbus autem et infirmitas summa Deum minime nosse, impiorum verba commemorat, non ut ea temere audiamus, sed ut ab iis abstineamus. Quid insipiens dixerit, narrat, ut tu sapiens fias, et dictum ejus minime probes: quid impius dixerit, narrat, ut tu impietatem fugias. Neque vero solum a contextu serieque sermonis avellenda loca non sunt, sed etiam sana et integra sunt proferenda, nihilque addendum.

Abusus loci Pauli ex Epist. ad Corinth. 1. — Multi certe quædam etiam alia circumferunt ex Scripturis, quæ depravate allegant. Scriptum est enim, inquit: Si uraris, uxorem ducito: nusquam tamen hoc ita scriptum est; sed quo pacto sit scriptum considera: *Dico autem non nuptis et viduis, bonum illis est, si maneant, sicut et ego: quod si non se continent, nubant; melius enim est nubere quam uri (1. Cor. 7. 8. 9)*. Annon igitur idem est, inquit, Si uraris, uxorem ducito? Enimvero licet idem esset, non oportebat tamen, omissa recta Scripturæ allegatione, eam pervertere, suisque verbis Scripturæ sensa proferre: jam vero multum offendimus inesse discrimen. Si enim absolute dixeris, Si uraris, uxorem ducito, cunctis qui virginitatem servare ultro statuerunt potestatem facis, cum primum libido illis negotium facesset, inita cum Deo pacta violandi, atque ad nuptias transfugæ more transeundi, ac promissi prioris obliviscendi.

3. Quod si intelligas, quos alloquatur Paulus, hoc est, non omnes passim, verum eos, qui nondum promissione se obstrinxerint, poteris noxiam hanc ac perniciosam tollere facultatem. *Dico enim, inquit, non nuptis et viduis, non iis quæ viduitatem promiserunt sed iis quæ neque hoc, neque illud decreverunt: sed tamquam in medio quodam interstitio consilii utriusque versantur. Exempli causa: mulier quæpiam virum suum amisit, nequedum apud se statuit, neque decrevit, an a se oporteat eligi viduitatem, an vero alterum maritum induci: hanc ego admoneo, inquit, bonum esse ut ita permaneat: quod si onus ferre non possit, nubat: eas vero quæ jam aggressæ sunt, et in earum album sunt relatæ, quæ viduitatem tolerant, et cum Deo pactum inierunt, non jam vult ad alterum posse matrimonium reverti. Propterea de illis ad Timotheum scribens sic ait: *Adolescentiores autem viduas devita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt (1. Tim. 5. 11. 12)*. Vides ut eas hic castiget ac puniat, et obnoxias pœnæ ac iudicio esse dicat, quod inita cum Deo pacta violarint¹, et*

¹ Eius Cod., *pacta conculcarunt*, eadem prorsus sententia

promissis non steterint? Itaque ex hoc loco manifestum est, dictum illud non ad eas quæ promiserant esse directum: idcirco non esse illud temere proferendum, sed noscendas esse personas, quas Scripturæ verbis illis alloquuntur.

Abusus alterius loci Scripturæ.—Rursus alium locum circumferunt, cujus non illi quidem structuram pervertunt, sed aliud illi, quod in Scriptura non reperitur, adjiciunt. Talis enim est diaboli malitia, ut vel additione, vel subtractione, vel depravatione, aut immutatione contextus perniciose dogmata introducat. Quis ille porro locus est? *Meum est, inquit, argentum, et meum aurum (Agg. 2. 9)*; et cui voluero dabo illud. Hujus loci pars quidem est ita dicta, pars vero dicta non est, sed alicunde adjecta. Nam illud quidem, *Meum est argentum, et meum est aurum*, dixit propheta: illud autem, *Cui voluero dabo illud*, non item sequitur in Scriptura, sed ex inscitia vulgi natum circumferitur. Quodnam porro inde exoritur detrimentum? Multi scelerati, et præstigiatores, atque intemperantes, qui ne digni quidem sunt, qui solis hujus conspectu fruantur, aut vivant, aut hujus cæli spiritum ducant, multis opibus abundant, dum omnia subvertunt, viduarum domos diripiunt, orphanos spoliunt, adversus inferiores efferuntur. Volens ergo diabolus hominibus persuadere divitias desuper atque ex Dei largitione manare, ut ex hoc magnam blasphemiam Domino impingat, sumpta hac Scripturæ sententia quæ sic habet: *Meum est argentum, et meum est aurum*, aliam quæ in Scriptura non est, adjecit dicens: *Et cui voluero dabo illud*. At non ita dicit Aggæus propheta: sed cum ex barbarorum regione rediissent Judæi, et instauraturi templum essent, atque ad pristinum splendorem evecturi, cum egeni essent et ab hostibus circumfusi obsessi, multa premente paupertate, nec ullæ facultates alicunde apparerent, in meliorem spem illos volens erigere, ac persuadere ut de fine confiderent, ex persona Dei dicit, *Meum est argentum, et meum est aurum; et erit gloria domus istius novissima super primam (Ibid. v. 10)*.

Scripturæ verba quomodo tractanda.—Sed quid hoc ad propositum? dicet aliquis. Quod non oporteat Scripturæ sententias temere arripere, atque a serie sermonis et argumenti affinitate divellere: neque nuda verba sumenda sint, eorumque subsidio destituta quæ sequuntur aut præcedunt, ut per ea temere calumniam struamus et cavillemur. Annon enim absurdum est, ut in judiciis quidem, ubi de rebus sæcularibus disceptamus, omnia jura nostra in medium proferamus, et loca, tempora, causas, personas, aliaque innumera producamus, cum vero nobis de vita æterna propositum sit certamen, temere et inconsiderate Scripturæ loca proferamus? Ac legem quidem regiam nemo temere et inconsiderate recitabit, sed nisi tempus notet, ac legislatorem designet, et integram illam atque illibatam proponat, castigatur gravissimæque pœnæ mulctatur: nos vero dum non legem humanam, sed supernam ac de cælo delapsam recitamus, tantam præ nobis negligentiam feremus, ut ejus partes ac membra

discerpamus? Quis hoc venia dignum censeat? Fortasse ultra modum orationem produxi, at non sine causa, verum ut a prava consuetudine vos abducam. Ne igitur defatigemur, donec ad finem pervenerimus: propterea namque nati sumus, non ut edamus ac bibamus, et induamur, sed ut vitium fugiamus, ac divinam amplexi philosophiam virtutem sectemur. Natos enim esse nos non ut edamus ac bibamus, sed ad alia quædam multo majora melioraque præstanda, quo pacto Deus doceat, audi, et quam afferat causam propter quam hominem procreavit. Cum enim illum formaret, his verbis usus est: *Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem* (Gen. 1. 26).

4. *Deo quomodo similes efficiamur.* — Porro Deo similes reddimur non dum comedimus, bibimus, aut induimur; Deus enim neque comedit, neque bibit, neque induitur: sed dum justitiam exercemus, benignitatem exhibemus, mitis et modesti ac misericordes in proximo sumus, virtutem omnem sectamur: siquidem commune nobis est illud cum belluarum natura, quod comedimus et bibimus, neque quidquam illis hac in re præstamus. Unde ergo fit, ut illis antecellamus? Quod nimirum ad imaginem et similitudinem Dei conditi simus. Ne igitur defatigemur dum sermonem de virtute instituimus, sed allatam in medium propheticam hanc sententiam diligenter expendamus, quis eam protulerit, et quorum causa, et quo tempore, et quem alloquens, et quo in statu res tum essent, omnia demum pervestigemus, quæ ad inventiendum usui esse possunt. Is quidem, qui protulit, Jeremias est propheta, dum non quidem pro se, verum pro aliis preces offerret, pro Judæis ingratis, stupidis, qui nullo modo corrigi poterant, qui puniri debebant, et extremo supplicio mulctari, de quibus dicit illi Deus: *Noli orare pro populo hoc, quia non exaudiam te* (Jer. 7. 16). Ac nonnulli quidem hoc de Nabuchodonosore dici autumant: nam quoniam bellum illis erat barbarus illaturus, urbemque deleturus, atque abductis captivis abiturus, cum persuadere omnibus vellet, non eum propria virtute vel potentia civitatem expugnaturum, sed ob istorum peccata, Deo bellum illud gerente, atque adversus urbem suam illum deducente, Scio, Domine, inquit, quia non est in homine via ejus, neque homo ibit, et diriget gressum suum. Quorum verborum hic sensus est: Hæc via, inquit, qua nunc barbarus incedit, dum nobis hoc bellum infert, non ab ipso est, neque feliciter bellum istud confecit, ac victoriam reportavit: ac nisi tu nos in ejus manus tradidisses, nunquam expugnasset, aut vicisset. Idecirco precor, inquit, ac supplex oro, quando ita tibi hoc visum est, ut supplicio modus adhibeatur. *Corripe* namque nos, inquit, *verumtamen in judicio, et non in furore* (Jer. 10. 24). Sed quoniam huic expositioni contradicunt nonnulli, neque barbari causa dictum hoc esse volunt, sed de communi hominum natura, necessarium est ut cum istis decertemus. Quid ergo possumus his opponere? Quoniam pro hominibus orabat, qui peccaverant, pro quibus orare sæpe prohibitus erat: propterea curat, ut civitas prior luceat: nam quoniam

assidue dicebat, Noli orare pro illis, cum ipsam quæ benignitate indigebat priorem submittit, ut ansam inde aliquam et speciosam occasionem arripiat pro illis Deo preces offerendi, atque ad ipsam dirigit orationem, aitque, *Væ contritioni tuæ: doloris plena est plaga tua* (Jer. 10. 19-22). Tum infit illa: *Plane hoc est vulnus meum, tabernaculum meum periit, pelles meæ conscissæ sunt, filii mei et oves meæ exierunt a me, et non sunt. Pastores mei stulte egerunt, et Dominum non exquisierunt. Vox auditionis venit, et commotionis magnæ ab aquilone, ut ponat civitates Juda in desolationem, et cubile passerum.* Deinde postquam illa suam calamitatem deploravit, adjicit: *Domine, non est hominis via ejus.* Quid igitur? quia lamentatur, dicet aliquis, perniciosum dogma in mundum invexit, nostra potestate nos privans, et affirmans, non esse arbitrii nostri res gerendas? Nequaquam, sed et dum lamentatur, id confirmat. Cum enim dixisset, *Non est hominis via ejus*, minime tacuit, sed adjecit, *Neque homo ibit, et diriget gressum suum.* Quod autem dicit hanc sententiam habet: Non totum est in nostra potestate, sed aliud quidem in nostra, aliud vero in Dei situm est potestate. Nam ut optima quæque eligamus, velimus, et agere contendamus, omnemque laborem exantilemus, nostri est arbitrii: ut autem ad exitum ea perducamus, neque intercidere sinamus, utque ad finem recte factorum perveniamus, id vero cælestis est gratiæ. Partitus enim est nobiscum virtutem Deus, et neque rem totam in nostra sitam esse voluit potestate, ne in superbiam efferamur, neque totum sibi ipse sumpsit, ne nos inertiae dedamus: sed exiguum quid laboribus nostris relinquens, majorem partem ipse conficit. Ut enim sciamus, quo pacto si res tota in potestate nostra fuisset, multos id in superbiam egisset, et extulisset, audiamus quid Pharisæus dicat, in quantam insolentiam elatus esset, quo pacto magnifice loqueretur, seque toti orbi terrarum fastuose præferret (Luc. 18). Propterea non ut totum a nobis penderet, effecit, quinimo permisit, ut in nostra potestate aliquid esset, ut nos jure ac merito coronandi speciosam occasionem arriperet. Atque hoc illa parabola declaravit, in qua dicit, homines circa undecimam horam inventos se in vineam ad operandum misisse (Matth. 20. 6. sqq.). Tametsi quid operari undecima hora potuerunt? At nihilominus ad integram illis dandam mercedem breve momentum Deo suffecit.

Hic prophetae locus libertatem arbitrii non eripit. — Atque ut intelligas hoc prophetam vere dicere, neque nos arbitrii libertate privare, sed de rerum exitu philosophari, audi quid adjiciat. Nam cum dixisset, *Non est in homine via ejus*, statim adjungit: *Corripe nos, Domine, verumtamen in judicio, et non in furore* (Jerem. 10. 24). Si enim arbitrii nostri nihil esset, frustra diceret, *Corripe nos, Domine, verumtamen in judicio.*

5. *Ex indicto supplicio libertas arbitrii infertur.* — Quid enim fieri potest injustius, quam ut illi plectantur, quorum ex arbitrio non pendent res gerendæ, aut ut homines illi poenas sustineant, quorum via

τοῦτο ἐγενόμεθα, οὐχ ἵνα φάγωμεν καὶ πίωμεν, καὶ περιβαλώμεθα, ἀλλ' ἵνα φύγωμεν κακίαν, ἐλώμεθα δὲ ἀρετὴν, τῆς θείας ἐπιλαβόμενοι φιλοσοφίας. Ὅτι γὰρ οὐχ ἵνα φάγωμεν καὶ πίωμεν ἐγενόμεθα, ἀλλ' ἐφ' ἐτέροις πολλῶν μείζοσι καὶ βελτίοτιν, ἀκουσον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αἰτίαν λέγοντος, ἐφ' ἣ τὸν ἄνθρωπον ἐποίησε. Διαπλάττων γὰρ αὐτὸν, οὕτω πῶς φησί· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ομοίωσιν.*

δ'. Ὅμοιοι δὲ Θεοῦ γινόμεθα οὐκ ἐσθίοντες καὶ πίνοντες καὶ περιβαλλόμενοι· Θεὸς γὰρ οὔτε ἐσθίει, οὔτε πίνει, οὔτε περιβάλλεται· ἀλλὰ δικαιοσύνην ἀσχοῦντες, φιλανθρωπίαν ἐπιδεικνύμενοι, χρηστοὶ καὶ ἐπεικεῖς ὄντες, τοὺς πλησίον ἐλεοῦντες, πᾶσαν ἀρετὴν διώκοντες· ἐπεὶ τὸ φαγεῖν καὶ τὸ πιεῖν κοινὴν πρὸς τὴν τῶν ἀλόγων φύσιν ἡμῖν ἐστι, καὶ οὐδὲν ἰκείνων κατὰ τοῦτο ἀμείνους ἐσμέν. Ἀλλὰ πόθεν ἡμῶν ἡ ὑπεροχή; Ἐκ τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι καὶ ομοίωσιν. Μὴ τοίνυν ἀποκάμωμεν τοὺς ὑπὲρ ἀρετῆς κινουῦντες λόγους, ἀλλ' ἀγαγόντες τὴν προφητικὴν ταύτην ῥῆσιν εἰς μέσον, μετὰ ἀκριβείας αὐτὴν διερευνησώμεθα, καὶ μάθωμεν ὅτις ὁ εἰρηκῶς, καὶ ὑπὲρ τίνων, καὶ πότε, καὶ πρὸς τίνα, καὶ πῶς τῶν πραγμάτων διακειμένων, καὶ πάντα ἀπλῶς ἐξετάζοντες τὰ πρὸς τὴν εὐρεσιν συντελοῦντα. Ὁ μὲν οὖν εἰρηκῶς Ἰερραμίας ἐστὶν ὁ προφήτης, οὐ μὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὲρ ἐτέρων τὴν ἰκετηρίαν ποιούμενος, ὑπὲρ Ἰουδαίων τῶν ἀγνωμόνων, τῶν ἀναισθητῶν, τῶν ἀδιωρθώτως ἐχόντων, τῶν ὀφειλόντων κολασθῆναι καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπομείναι τιμωρίαν, περὶ ὧν φησὶν αὐτῷ ὁ Θεός· *Μὴ προσεύχου περὶ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι οὐκ εἰσακούσομαί σου· καὶ τινες μὲν φασὶ τούτο περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ λέγεσθαι· ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλεν ἐπιστρατεῦσαι αὐτοῖς ὁ βάρβαρος, καὶ τὴν πόλιν ἀφανίζειν, [164] καὶ λαθὼν αἰχμαλώτους ἀπιέναι, βουλόμενος πείσαι πάντας, ὅτι οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν ἰσχὺν καὶ δύναμιν τῆς πόλεως περιγίνεται, ἀλλὰ παρὰ τὰ τούτων ἀμαρτήματα, τοῦ Θεοῦ στρατηγούντος τὸν πόλεμον, καὶ χειραγωγούντος αὐτὸν ἐπὶ τὴν οἰκείαν πόλιν, φησὶν· Οἶδα, Κύριε, ὅτι οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, οὐδὲ ἄνθρωπος πορεύσεται, καὶ κατορθώσει τὴν πορείαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· ἡ ὁδὸς αὐτῆ, φησὶν, ἦν ὁ βάρβαρος βαδίζει νῦν ἐπιστρατεύων ἡμῖν, οὐχὶ παρ' ἑαυτοῦ ἐστὶν, οὐδὲ ἐκείνος κατώρθωσε τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὴν νίκην, ἀλλ' εἰ μὴ σὺ παρέδωκας ἡμᾶς ταῖς ἐκείνου χερσίν, οὐκ ἂν ἐκράτησεν, οὐδὲ περιεγένετο. Διὰ τοῦτο, φησὶ, δέομαι καὶ ἀντιβολῶ, ἐπειδὴ τοῦτο ἔδοξε, μετὰ μέτρου γενέσθαι τὴν τιμωρίαν. *Παίδευσον ἡμᾶς, πλὴν ἐν κρίματι*^δ, καὶ μὴ ἐν θυμῷ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τινες πρὸς τοῦτο ἀντιλέγουσι, καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ βαρβάρου φασὶν εἰρησθαι, ἀλλὰ περὶ τῆς κοινῆς φύσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀνάγκη καὶ πρὸς τούτους εἰπεῖν; ὅτι ὑπὲρ ἀνθρώπων ἡμαρτηκότων ἡξίου, ὑπὲρ ὧν ἐκωλύθη πολλάκις ἀξιῶν· διὰ τοῦτο τὴν πόλιν παρασκευάζει θρηνησάει πρῶτον· ἐπειδὴ γὰρ συνεχῶς ἔλεγε, *Μὴ ἀξίου ὑπὲρ αὐτῶν, τὴν δεομένην αὐτὴν τῆς φιλανθρωπίας καθίησι πρώτην, ἵνα ἐκεῖθεν ἀφορμὴν τινα καὶ πρόφασιν εὐλογον λάβῃ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετηρίας, καὶ πρὸς αὐτὴν ἀποστρίψει τὸν λόγον, καὶ φησὶν· Οὐαὶ τῷ συντριμματί σου· ἀληγρὰ ἡ**

*πληρὴ σου. Εἶτα ἐκείνη φησὶν· Ὅπως τοῦτό μου τὸ τραῦμά ἐστιν; ἡ σκηρὴ μου ὤλετο, αἱ δέφρεις μου δισπάσθησαν, οἱ υἱοὶ μου καὶ τὰ πρόβατά μου ἐξῆλθεν ἀπ' ἐμοῦ, καὶ οὐκ εἰσίν. Οἱ ποιμένες μου ἠφρονεύσαντο, καὶ τὸν Κύριον οὐκ ἐξεζήτησαν. Φωνὴ ἀκοῆς ὁ ἔρχεται καὶ σεισμοῦ μεγάλου ἀπὸ βορρᾶ, τοῦ τάξαι τὰς πόλεις Ἰούδα εἰς ἀφανισμόν καὶ κολίτην στρουθῶν. Εἶτα ἐπειδὴ ἐτραγώδησε τὴν οἰκείαν συμφορὰν ἐκείνη, φησὶ, Κύριε, οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁδὸς αὐτοῦ. Τί οὖν; ἐπειδὴ θρηνεῖ, φησὶ, δόγμα ὀλέθριον εἰσήγαγεν εἰς τὴν οἰκουμένην, τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν ἀφαιρούμενος, καὶ λέγων οὐκ ἐφ' ἡμῖν εἶναι τὰ πρακτέα; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ θρηνῶν ἀσφαλίζεται. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι Οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, οὐκ ἐσιώπησεν, ἀλλ' ἐπήγαγεν, *Οὐδὲ ἄνθρωπος πορεύσεται, καὶ κατορθώσει τὴν πορείαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τὸ πᾶν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἐφ' ἡμῖν, τὸ δὲ ἐπὶ τῷ θεῷ. Τὸ μὲν γὰρ ἐλίσθαι τὰ κάλλιστα, καὶ βουληθῆναι, καὶ σπουδάσαι, καὶ πάντα ὑπομείναι πόνον, τῆς ἡμετέρας ἐστὶ προθέσει· τὸ δὲ εἰς τέλος ἀγαγεῖν αὐτὰ, καὶ μὴ συγχωρῆσαι διαπεσεῖν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πέρας ἐλθεῖν τῶν κατορθωμάτων, τῆς ἀνωθεν ἐστὶ χάριτος. Ἐμερίσατο γὰρ πρὸς ἡμᾶς τὴν θρετὴν ὁ Θεός, καὶ οὔτε ἐφ' ἡμῖν ἀφῆκε τὸ πᾶν εἶναι, ἵνα μὴ εἰς ἀπόνοιαν ἐπαιρώμεθα, [165] οὔτε αὐτὸς τὸ πᾶν ἔλαβεν, ἵνα μὴ εἰς ῥαθυμίαν ἀποκλίνωμεν· ἀλλ' ὀλίγον ἀφείς ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις πόνοις, τὸ πλεον αὐτὸς κατορθοῖ. Ὅτι γὰρ εἰ τὸ πᾶν ἦν ἐφ' ἡμῖν, πολλοὺς ἂν τοῦτο εἰς ἀπόνοιαν ἐπῆρε καὶ ἐξετραχίλισεν, ἀκούωμεν τοῦ Φαρισαίου, τί φησιν, εἰς ὅσην ἀλαζονείαν ἐπήρετο, πῶς ἐμεγαληγόρει, καὶ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης ἐφρόνησε μείζονα. Διὰ τοῦτο οὐ τὸ πᾶν ἡμῶν ἐποίησεν, ἀλλ' ἀφῆκε τι ἐφ' ἡμῖν εἶναι, ἵνα εὐπρόσωπον λάβῃ πρόφασιν τοῦ δικαίως ἡμᾶς στεφανοῦν. Καὶ τοῦτο ἐδήλωσε διὰ τῆς παραβολῆς ἐκείνης, καθ' ἣν φησιν, ὅτι περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν εὐρῶν ἀνθρώπους, ἐπεμφεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐργάζεσθαι. Καίτοι τί ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ ὥρᾳ εἰργάσαντο; Ἀλλ' ὁμοίως ἤρκεσε τῷ Θεῷ καὶ ἡ βραχεῖα τοῦ καιροῦ ῥοπή πρὸς τὸ δοῦναι τὸν μισθὸν αὐτοῖς ἀπηρτισμένον.**

Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τοῦτο ἀληθῶς ὁ προφήτης φησὶ, καὶ οὐκ ἀφαιρεῖται τὴν ἐξουσίαν ἡμᾶς, ἀλλὰ περὶ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων ἐνταῦθα φιλοσοφεῖ, ἀκουσον τῆς ἐπαγωγῆς. Εἰπὼν γὰρ, *Οὐκ ἐν ἀνθρώπῳ ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, εὐθὺς ἐπιφέρει, Παίδευσον ἡμᾶς, Κύριε, πλὴν ἐν κρίσει, καὶ μὴ ἐν θυμῷ. Εἰ γὰρ μηδὲν ὅλως ἐφ' ἡμῖν ἦν, περιττῶς ἔλεγε, Παίδευσον ἡμᾶς, πλὴν ἐν κρίσει.*

ε'. Τί γὰρ ἂν ἀδικιώτερον τοῦ κολάζεσθαι τοὺς οὐκ ὄντας κυρίους τῶν πρακτέων, καὶ τιμωρίαν ὑπέχειν ἀνθρώπους, ὧν ἡ ὁδὸς καὶ ὁ βίος οὐκ ἐπὶ τῇ αὐτῶν ἐξουσίᾳ κεῖται; Ὡστε ὅταν φαίνηται τὸν Θεὸν παρακαλῶν ὑπὲρ τοῦ μὴ σφοδρότεραν γενέσθαι τὴν τιμωρίαν κατ' αὐτῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτο ἐμφαίνει, ὅτι ἀξιοὶ τοῦ κολάζεσθαι καὶ τιμωρίαν ὑπέχειν εἰσὶ· τοῦτο δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ αὐτεξούσιον συνίστησιν^δ. Εἰ γὰρ μὴ κύ-

^δ Καὶ μάθωμεν deest in duobus mss., legitur autem in marg. Savil.

^ε Unus ἐν κρίσει.

^δ Savil. in textu φωνῆς ἀκοῆς, in marg. φωνῆ ἀκοῆς, quae vera lectio est, et habetur in Ed. Rom. τῶν O'. Morel. similiter φωνῆ ἀκοῆς. Paulo post unus εἰς ἀφορισμόν, verum εἰς ἀφανισμόν legendum, et sic LXX.

^δ Savil. putat legendum συνίσταν, et vere melius ad seriem quadrare videtur; sed συνίστησιν etiam fieri potest.

ριοι τῶν πρακτέων ἦσαν, οὐχὶ πραοτέραν ἔδει τὴν τιμωρίαν ἀξιοῦν αὐτοὺς ὑποσχεῖν ^a, ἀλλὰ μηδὲ ὄλιως κολάζεσθαι· μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀξιώσεως ἔδει· ὁ γὰρ Θεὸς οὐ δεῖται τοῦ παρακαλοῦντος αὐτὸν, ὥστε μὴ κολάσαι τοὺς ἀνευθύνοους. Καὶ τί λέγω, ὁ Θεὸς, ὅπου γε οὐδὲ ἄνθρωπος νοῦν ἔχων; Ὅταν οὖν φαίνεται παρακαλῶν ὁ προφήτης ὑπὲρ Ἰουδαίων, ὡς ὑπὲρ ἡμαρτηκότων εὐδὴλον ὅτι παρακαλεῖ· ἁμαρτία δὲ τότε φαίνεται, ὅταν ἡμεῖς, ὄντες κύριοι τοῦ μὴ παραβῆναι τὸν νόμον, παραβαίνωμεν. Ὡστε πάντοθεν δῆλον ἡμῖν, ὅτι καὶ ἐφ' ἡμῖν καὶ ἐπὶ τῷ Θεῷ τὰ ἡμέτερα κεῖται κατορθώματα. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, *Οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ*. Καὶ τίνος ἕνεκεν τρέχω; φησί· τίμος δὲ ἕνεκεν θέλω, εἰ μὴ τὸ πᾶν ἐν ἐμοὶ κεῖται; Ἴνα διὰ τοῦ θέλειν καὶ τοῦ τρέχειν ἐπισπάσῃ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν εὐνοίαν, ὥστε συμπράξαι καὶ χεῖρα ὀρέξαι καὶ πρὸς τὸ τέλος ἀγαγεῖν. Ἐὰν γὰρ ἀνέλθῃς τοῦτο, καὶ παύσῃ τρέχων καὶ θέλων, οὐτε ὁ Θεὸς ὀρέξῃ χεῖρα, ἀλλ' ἀποστήσεται καὶ αὐτός. Πόθεν τοῦτο δῆλον; Ἄκουσον τί φησι τῇ Ἱερουσαλήμ. [166] *Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; Ἰδοὺ, ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Ὁρᾶς, ἐπειδὴ οὐκ ἠθέλησαν, πῶς ἀπέστη καὶ ὁ Θεός; Διὰ τοῦτο χρεῖα ἡμῖν καὶ τοῦ θέλειν καὶ τοῦ τρέχειν, ἵνα καὶ τὸν Θεὸν ἐπισπασώμεθα. Τοῦτο οὖν φησι καὶ ὁ προφήτης, ὅτι τὸ κατορθῶσαι οὐκ ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βοήθειᾳ· τὸ δὲ ἐλέσθαι ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Οὐκοῦν εἰ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βοήθειᾳ τὸ κατορθῶσαι, φησί, κἂν μὴ κατορθώσω, οὐδεμίαν ἂν εἶην δίκαιος ὑπομένειν αἰτίαν· ὅταν γὰρ τὰ παρ' ἑαυτοῦ παράσχω πάντα, καὶ θελήσω, καὶ προέλωμαι, καὶ τῶν πραγμάτων διψῶμαι, ὁ δὲ τοῦ τέλους κύριος ὢν μὴ συμπράξῃ, μὴδὲ χεῖρα ὀρέξῃ, παντὸς ἀπήλλαγμα ἐγκλήματος. Ἄλλ' οὐκ ἐστὶ ταῦτα, οὐκ ἐστὶν· ἀμήχανον γὰρ, θελησάντων ἡμῶν καὶ προελομένων καὶ βουλευθέντων, τὸν Θεὸν ἐγκαταλιπεῖν. Εἰ γὰρ τοῖς μὴ βουλομένοις παραινέει καὶ συμβουλεύει, ἵνα θελήσωσι καὶ βουλευθῶσι, πολλῶ μᾶλλον τοὺς αἰρουμένους οὐκ ἐγκαταλιμπάνει. Ἐμβλέψατε γὰρ, φησί, εἰς ἀρχαίους γενεάς, καὶ ἴδετε. *Τίς ἠλπίσεν ἐπὶ Κύριον, καὶ κατοσχύνθη; ἢ τίς ἐνέμεινε ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ* ^b, καὶ ὑπερεῖδεν αὐτόν; Καὶ πάλιν ὁ Παῦλος φησιν, *Ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει*, ἢ ἐλπίς ἢ εἰς τὸν Θεόν. Ἀμήχανον γὰρ τοῦ τέλους ἐκπεσεῖν τὸν ὄλη διανοίᾳ ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐλπίζοντα, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα εἰσφέροντα. Καὶ πάλιν, *Πιστός δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύ-**

νασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἐκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπερσχεῖν. Διὰ τοῦτο παραινέει σοφὸς τις ἀνὴρ, λέγων· *Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν Κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν. Εὐθυρον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπύσης ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς. Κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῆς. Καὶ ἕτερος παραινέει λόγος· Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται*.

Ταῦτα δὲ πάντα κανόνες εἰσὶ καὶ ὄροι καὶ δόγματα ἀκίνητα· καὶ δεῖ τοῦτο πεπηγέσθαι ἐν τῇ ψυχῇ τῇ ἡμετέρᾳ, ὅτι ἀμήχανόν τινα σπουδῇ χρώμενον καὶ μεριμνῶντα ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας, καὶ τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα ἐπιδεικνύμενον, ἐγκαταλιφθῆναι ποτε παρὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἀκούεις τί φησι πρὸς τὸν Πέτρον; *Σίμων, Σίμων, ποσάκις ἠτήσαστο ὁ Σατανᾶς σιναῖσαι ὑμᾶς ὡς τὸν σῖτον, καὶ γὰρ ἐδεήθη περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου*. Ὅταν μὲν γὰρ ἴδῃ τὸν φόρτον ^c μείζω τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ὄντα, ὀρέγει χεῖρα, καὶ ἐπικουφίζει τὸν πειρασμόν· ὅταν δὲ ἴδῃ ἐξ οικείας βλάβης καὶ ὀλιγωρίας τὴν οικείαν προδιδόντας σωτηρίαν, καὶ μὴ βουλομένους σωθῆναι, ἀφίησι καὶ ἐγκαταλιμπάνει. Οὐ γὰρ βιάζεται, οὐδὲ ἀναγκάζει, καὶ ὅπερ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ἐποίησε, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα γίνεται. Καθὰ περ γὰρ ἐκεῖ τοὺς μὴ θέλοντας ἀκούειν, ἀλλ' ἀποπηδῶντας, οὐχ εἴλκεν, [167] οὐδὲ ἐδιάζετο, τοῖς δὲ προσέχουσι διέλυσε τὰ ἀσαφῆ, καὶ τὰ αἰνίγματα ἐποίησε φανερά· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πραγμάτων· τοὺς μὲν ἀναλήπτους καὶ οὐκ ἐθέλοντας οὐκ ἀναγκάζει, οὐδὲ βιάζεται, τοὺς δὲ προαιρουμένους ἐπισπάται μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Πέτρος φησὶν· *Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι ἐν παντὶ ἔθνη ὁ φοβούμενος τὸν Θεόν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτός αὐτῷ ἐστι*. Καὶ ὁ προφήτης αὐτὸ τοῦτο παραινέει λέγων· *Ἐὰν θέλητε, καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μὴδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετοι*. Ταῦτα οὖν εἰδότες, καὶ ὅτι καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ τρέχειν ἐν ἡμῖν ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦ θέλειν καὶ τοῦ τρέχειν τὸν Θεὸν ἐπισπασώμεθα πρὸς τὴν ἡμετέραν βοήθειαν, ἐπισπασάμενοι δὲ αὐτόν, πρὸς τὸ τέλος ἡξομεν τῶν πραγμάτων· διαναστώμεν, ἀγαπητοί, καὶ πᾶσαν σπουδὴν ἐπιδειξώμεθα ἐν τῇ τῆς ψυχῆς σωτηρίᾳ τῆς ἡμετέρας, ἵνα μικρὸν ἐνταῦθα πονήσαντες χρόνον, κατὰ τὸν ἀγήρω καὶ ἀθάνατον αἰῶνα τῶν ἀθανάτων ἀπολαύσωμεν ἀγαθῶν· ὧν γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ ἢ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ. καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

^c Unus τὸ φορτίον.

^a Duo mss. αὐτοὺς ὑπέχειν.

^b In Edit. Rom. τῶν Ὁ' legitur τίς ἐνεπίστευσε Κυρίῳ, καὶ κατοσχύνθη; ἢ τίς ἐνέμεινε τῷ φόβῳ αὐτοῦ; etc. Verum Chrysost. loca illa ut menti sese offerebant adhibere solebat.

vitaque non sit in eorum posita potestate? Itaque cum Deum videtur orare, ne graviore pœna mulcentur, nihil aliud indicat, quam dignos eos esse qui plectantur, ac pœnam sustineant : hoc autem nihil aliud quam libertatem arbitrii constituit. Si enim res gerendæ illorum juris et arbitrii non essent, non jam ut mitiori supplicio afficerentur peti oporteret, sed nec ullo modo puniri : imo vero neque precibus opus esset : non enim deprecatore indiget Deus, ut innocentes non puniat. Et quid dico, Deus, cum nec ullus homo prudens? Quando igitur pro Judæis orare prophetam videmus, satis liquet eum pro hominibus orare qui peccarint : tum vero cernitur peccatum, cum penes nos est ut legem non transgrediamur, et tamen eam transgredimur. Ergo undique nobis manifestum est, cum in nostra, tum in Dei potestate sita esse recte facta. Simile illud est etiam, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9. 16). Et quam ob causam curro, inquit, vel quam ob causam volo, nisi tota res in meo sit arbitrio sita? Ut nimirum dum vis, et dum curris, divinum auxilium et benevolentiam tibi concilies, sic ut te adjuvet, ac manum porrigat, atque ad finem usque perducatur. Si enim hoc sustuleris, et currere simul et velle desieris, neque manum porriget Deus, sed et ipse abscedet. Unde autem id constat? Audi quid dicat Jerosolymæ: *Quoties volui congregare filios tuos, et nolulistis? Ecce relinquitur domus vestra deserta* (Matth. 23. 37). Vides, quoniam illi noluerunt, quo pacto etiam Deus abscessit? Propterea nobis quoque opus est ut velimus, et curramus, quo Deum nobis etiam conciliemus. Hoc igitur est, quod ait propheta, felicem exitum rerum in potestate nostra situm non esse, verum ab auxilio pendere divino : ut autem eligamus in nobis et in arbitrio nostro situm esse. Enimvero si rerum prosper aut sinister exitus ab auxilio divino pendet, dicet aliquis, nulli obnoxius crimini censi debeo : cum enim omnia, quæ mearum partium sunt, præstitero, et voluero, et elegero, et rem ipsam aggressus fuero, is vero a cujus potestate pendet eventus, me non adjuverit, neque manum porrexit, omni sum crimine liberatus. Verum non ita est, plane non est ita : neque enim fieri potest, ut si nos voluerimus, elegerimus, ac statuerimus, Deus nos derelinquat. Si enim eos qui nolunt hortatur et consulit eis, ut velint et statuunt, multo magis eos qui ultro eligunt, non derelinquet. *Respicite* namque, inquit, *in generationes antiquas, et videte, quis speravit in Dominum, et confusus est? aut quis permansit in mandatis ejus, et despexit eum* (Eccli. 2. 14. 12)? Et rursus ait Paulus, *Spes non confundit* (Rom. 5. 5), spes nimirum in Deum. Impossibile enim est, ut finem propositum non adipiscatur is qui tota mente

in Deum sperat, et quæ suarum sunt partium præstat omnia. Et rursus, *Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet cum tentatione proventum, ut possitis sustinere* (1. Cor. 10. 13). Idcirco admonet sapiens vir quidam dicens : *Fili, si accedas ad servitatem Domini, præpara animam tuam ad tentationem. Dirige cor tuum, et sustine, et ne festines in tempore obductionis. Coniungere illi, et ne recedas* (Eccli. 2. 1. 2). Alius quoque sermo nos admonet : *Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Matth. 10. 22).

Vir bonæ voluntatis non deseritur a Deo. Deus non vim affert aut cogit. — Porro hæc omnia regulæ sunt, leges, ac decreta immutabilia ; et hoc in mente vestra sit fixum oportet, fieri non posse, ut qui studium adhibeat, et de sua salute sit sollicitus, et omnia quæ suarum sunt partium exsequatur, is umquam a Deo deseratur. Non audis quid Petro dicat? *Simon, Simon, quoties expetivit satanas, ut cribraret vos sicut triticum : ego autem oravi pro te, ut non deficiat fides tua* (Luc. 22. 31. 32). Nam cum viribus nostris esse majus viderit onus, manum porrigit, ac tentationem reddit leviolem : cum vero nos ex propria negligentia viderit ac desidia propriam salutem proderere, neque velle salvari, tunc derelinquit ac deserit. Neque enim vim affert, aut cogit, quodque dum doctrinam traderet, agebat, id etiam hic fit. Ut enim illic eos, qui audire volebant, sed discedebant, non trahebat, neque vim afferebat : sed iis, qui attendebant obscura solvebat, et ænigmata manifesta reddebat : ita nimirum et in rebus ipsis : eos qui stupidi sunt, et minime volunt, non cogit, neque vim illis affert : eos autem, qui ultro eligunt summo studio sibi conciliat. Propterea dicit etiam Petrus : *In veritate comperi, quia in omni gente, qui timet Deum, et operatur justitiam, acceptus est illi* (Act. 10. 34. 35). Et propheta hoc ipsum admonet his verbis : *Si volueritis, et audieritis me, bona terræ comedetis : si autem nolueritis, neque exaudieritis me, gladius devorabit vos* (Isai. 4. 19. 20). Quæ cum ita nota et explorata sint nobis, atque in nostra potestate situm esse ut velimus, et curramus, nosque, dum volumus currimusque, Deum nobis conciliaturos ad ejus auxilium obtinendum ; eo porro nobis conciliato, nos rerum exitum assequuturos ; excitemus nos, dilectissimi, atque ad salutem animæ nostræ omne studium conferamus, ut cum modicum in hac vita laborem exantlaverimus, in æterno et immortali ævo illo bonis immortalibus perfruamur : quæ nobis omnibus ut contingant, faxit gratia et benignitas Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri gloria, simulque sancto Spiritui, nunc et semper, et in sæculasæculorum. Amen.